

Josef Krob

ANTROPOCENTRISMUS V OTÁZKÁCH A ODPOVĚDÍCH

Předesílám, že následující úvaha je z velké části metaforická a v některých ohledech zjednodušující, nicméně i tak se domnívám, že si zachovává schopnost vypovídat o jistých vlastnostech našich teoretických konceptů.

Jakmile si člověk začal uvědomovat sám sebe, tj. oddělil se jistým a zásadním způsobem od okolního světa, kladl tomuto světu a sobě řadu otázek. Tyto otázky měly a mnohdy stále ještě mají nejrůznější charakter; můžeme mezi nimi najít dotazy výslovně praktického rázu, když se člověk zajímá o to, jak co nejlépe uspokojit své vlastní potřeby, dotazy méně vřední, když v důsledku rostoucích potřeb začne pozvedat hlavu výš až k samému nebi a nakonec dotazy objevující se v okamžiku, kdy v tomto nebi začne vidět svůj počátek. Stručně řečeno: technika, věda, teologie a filozofie.

Pro techniku jsou otázky převážně nepříjemné a veškeré úsilí v této oblasti lidské činnosti je věnováno jejich odstranění zodpovězením a nalezením uspokojivého řešení, obrazně i doslova řečeno, sestrojením „fungujícího mechanismu“. Pro vědu jsou otázky výzvou a inspirací, podnětem k sestrojování nikoli skutečných mechanismů, ale spíše konceptů a modelů, převážně teoretických, v nichž je hledána odpověď, která, může-li být využita technikou, je přijímána s o to větším uspokojením. Pro teologii je pak otázka důkazem naší nedokonalosti a důvodem k hledání Jediné Správné Odpovědi, k přiznání existence něčeho dokonalého mimo náš svět, který je dílem tohoto Dokonalého. A nakonec pro filozofii je otázka samotnou podstatou. Filozofie je projevem nespokojenosti s dosaženými výsledky, směřováním k otázkám a problematizováním všeho, co předchází tři aktivity lidského ducha a lidských rukou stvořily. Technický způsob uvažování i technická praxe se snaží eliminovat člověka-tvůrce mechanismů z konstruovaných strojů a žije v přesvědčení, na jistých úrovních zcela oprávněného, že člověk pouze využívá některé zákonitosti přírody ve svůj prospěch a aniž by ovlivňoval jejich podstatu, převádí síly přírodní na síly regulované, a tak i využitelné pro jeho

potřeby. Věda obraz konstruktéra, který není součástí jím stvořeného mechanismu, přejímá na velmi dlouhou dobu v podobě pozorovatele, který nezasahuje do svých pozorování a není obsažen v jeho výsledcích a velmi těžce a pouze postupně se této představě zbavuje.

Pro náboženství (a tedy i teologii) tato otázka nemá smysl, neboť rozum je zde zbaven svéprávnosti a v obraze světa, který vytvořil, mu je určeno přijímat argumenty víry a tvrzení specifického charakteru.

Filozofie nebo snad přesněji převážná část filozofů mnohem častěji klade od samého počátku svých úvah člověka do jejich centra a zcela vědomě vytváří koncepty, v nichž hlavní problém je nikoli svět, jaký je, ale člověk a svět, jak se k sobě mají.

V následující úvaze mne budou zajímat pouze ty způsoby pohledu na svět, které pracují s rozumem jako s nástrojem vědy, tj. cestou k objektivnímu poznání, a dalším zjednodušením bude redukce filozofie na systém, který mnohem snadněji a častěji inklinuje k vědomě subjektivnímu pohledu na svět, tím rozumím přiznání si a uvědomění si vlastního antropocentrismu, a vědy na snahu o vytvoření objektivního („fungujícího“) obrazu světa. A dále: filozofie je člověčí otázkou, věda pak odpovědí světa.

A nyní, po tomto zjednodušení, je čas na metaforu. Jakýkoli systém, viděno očima kvantové mechaniky, je systémem několika možností, z nichž se pod vlivem interakcí s jinými systémy realizuje právě jedna. Jedním takovým systémem jsme my sami a jednou z takovýchto interakcí je akt poznávání. Tím, že měříme a pozorujeme jiný systém, měníme jeho kvantový stav, tj. redukovujeme možné stavy tohoto systému na jeden skutečný. Měření a pozorování jsou však, jak jsem uvedl, pouze jednou z mnoha interakcí. To, že jsme, samotný fakt naší existence je interakcí a spoluvytváří kvantový stav okolních systémů. Otázky bychom tak mohli přirovnat ke kvantovému stavu systému *před měřením*, tedy ke stavu více možností, odpověď pak je stavem *po měření*, realizací jedné z těchto možností pod vlivem našeho pozorování, které je nezbytné pro získání této odpovědi. Odpovědi a nemění měrou i otázky tak spoluvytvářejí svět.

Otázky samotné mohou být kladeny s vědomím, že naše bytí je interakcí ovlivňující ostatní systémy, které zpětně působí na nás, nebo mohou být formulovány s představou, že jsme schopni přistoupit k světu technicky, zvnějšku, aniž bychom významně zasáhli do soukolí složitěho stroje, s představou, že tento stroj prozkoumáme vědecky, tj. objektivně. Stejně tak i měření samo, tedy získávání odpovědi, může být doprovázeno vědomím vzájemného ovlivňování během aktu poznávání, tj. vědomím, že v odpovědi nalezneme i kus sebe sama, nebo naopak můžeme setrvávat v přesvědčení, že naše operace s objekty neovlivňuje jejich vlastnosti a my v odpovědi dostaneme informace o skutečnosti, jaká by byla, i kdybychom ji nepozorovali, či ještě přesněji, o skutečnosti jaká skutečně je, ať už ji pozorujeme nebo ne (god's view). Budeme-li vliv pozorovatele, subjektu, prostě člověka považovat za jeden z parametrů, který konstituuje výsledný obraz světa, bude zřejmé, že jeho opomíjení může mít za následek zjednodušení nebo dokonce deformaci tohoto obrazu.

Schéma asi není nejlepší prostředek ke znázornění této problematiky, ovšem budeme-li ho chápat právě jen jako schéma, je snad použitelné. Člověk klade sám sobě, světu otázky a již toto kladení otázek může být doprovázeno vědomím, že samotný jejich obsah i způsob ptání je v mnohém podmíněný tazatelem, jeho předchozími představami o světě, prostředím, ... Tento tazatel si uvědomuje, že klade otázku ne zcela libovolně, ale pod vlivem i svých vnitřních dispozic (přičemž — samozřejmě — každý může zdůrazňovat jiné ovlivňující faktory). Jiný člověk, kladoucí otázku však může mít pocit, že její položení je naprosto objektivní, individualitou neovlivnitelné, protože je vynuceno praktickými problémy, že její samotné položení také nijak nemůže ovlivnit to, jaký obraz světa si vytvoříme, zejména zůstane-li tato otázka nezodpovězena.

Druhým dělicím momentem je způsob odpovídání otázek — měření. (Myšleno samozřejmě v širším slova smyslu nebo ještě přesněji měření jako jistá metafora, nejen ve významu technickém.) Manipulace s předměty okolního světa svými rozměry řádově srovnatelnými s rozměry lidského těla a většími, utvrzuje člověka svou každodenní použitelností ve správnosti představy o zanedbatelnosti vlivu subjektu, pozorovatele na pozorovaný svět a tím i v přesvědčení o možnosti vytvořit objektivní (absolutně) obraz světa. Copak může člověk svým pozorováním, pouhým pohledem, ovlivnit vesmír? Kladná odpověď se zdá být absurdní, ovšem ukazuje se, že vztah pozorovatel-vesmír nemusí být tak přímočarý. (Ovšem to by bylo zcela samostatné téma; viz článek Antropický princip, SPFFBU 1992, s. 29—34.) Čím více se pozorovatel blíží (ve svých pozorováních) k objektům zcela odlišných rozměrů — k objektům mikrosvěta, tím méně nesmyslné se zdá uvažování o možném vlivu subjektu na výsledek měření, až je nakonec celá měřící soustava, tj. přístroje i živý pozorovatel, do výsledku zakalkulována tak, jak je tomu v kvantové mechanice.

Je myslím zbytečné popisovat tentýž proces v souvislosti s formulováním vlastních odpovědí. Tyto odpovědi, společně s otázkami, ať už zodpovězenými nebo ne, a metodami vytvářejí komplex představ, názorů a formují tak náš obraz světa. Nové a další otázky již klademe pod vlivem této naší představy o světě, dřívější opomenutí, chyby a nedostatky se tak mohou v koncentrované podobě přenášet do nově vytvářených konceptů, zatímco se utvrzujeme v tom, jak *pravdivě* poznáváme svět.

Celý tento proces se samozřejmě netýká jenom nás jednotlivců, ale společnosti jako poznávacího subjektu. Nebo i jinak — rodíme se do světa názorů, které přejímáme, jsou nám vnucovány, kritizujeme je, navazujeme na ně a vytváříme tak další vrstvy názorů pro generace příští. Tato „cibulovitost“ našeho obrazu světa má jistě řadu dobrých i špatných vlastností. Mezi dobré je možné počítat např. to, že navazuje na již ověřené, odzkoušené, prakticky použitelné atd., mezi ty horší naopak to, že navazuje na již ověřené, odzkoušené, tj. na pohodlně použitelné, což nám způsobuje někdy i značné problémy, máme-li se takového názoru vzdát nebo změnit jeho podstatné části. Tatáž „slupkovitost“ názoru nám umožňuje přistupovat ke světu s relativně kompletní výbavou nástrojů

určených pro manipulaci s objekty tohoto světa, na druhou stranu nám ale vrchní „slupky“ — ne vždy té nejlepší kvality — zakrývají spodnější vrstvy, méně zformované či zdeformované pozdějšími představami (otázkami, měřeními, odpověďmi).

Jestliže bychom zůstali u tohoto tvrzení — a nemožné to není — mohlo by to znamenat, že čím více vrstev odstraníme, čím více se přiblížíme k nejpůvodnějším otázkám, k nejméně pozdějšími představami ovlivněným pohledům na svět, tím adekvátnější pohled na svět získáme. Mohli bychom pak zformulovat tvrzení o např. „fundamentálních“ otázkách, tj. takových, které v sobě obsahují minimum cyklů otázka-měření-odpověď-názor, které by říkalo, že tyto fundamentální otázky odhalují mnohem pravdivěji podstatu bytí, promlouvají o „pravém“ bytí, než mnohem pozdější odpovědi, oddělené od podstaty bytí dlouhou řadou zprostředkovatelů, stereotypů, předsudků atd. Ostatně názory podobného typu se v dějinách filozofie objevily; mám na mysli např. pozdější Heideggerovu snahu odhalit pravé bytí analýzou jazyka básníků a vyprostit tak současného člověka z anonymity a stereotypu bytí nepravého — zapomenutého pravého bytí. Stejně tak lze z tohoto hlediska pochopit Descartovu a Husserlovu snahu najít jistotu objektivního světa v apodiktické evidentnosti subjektivního prožitku.

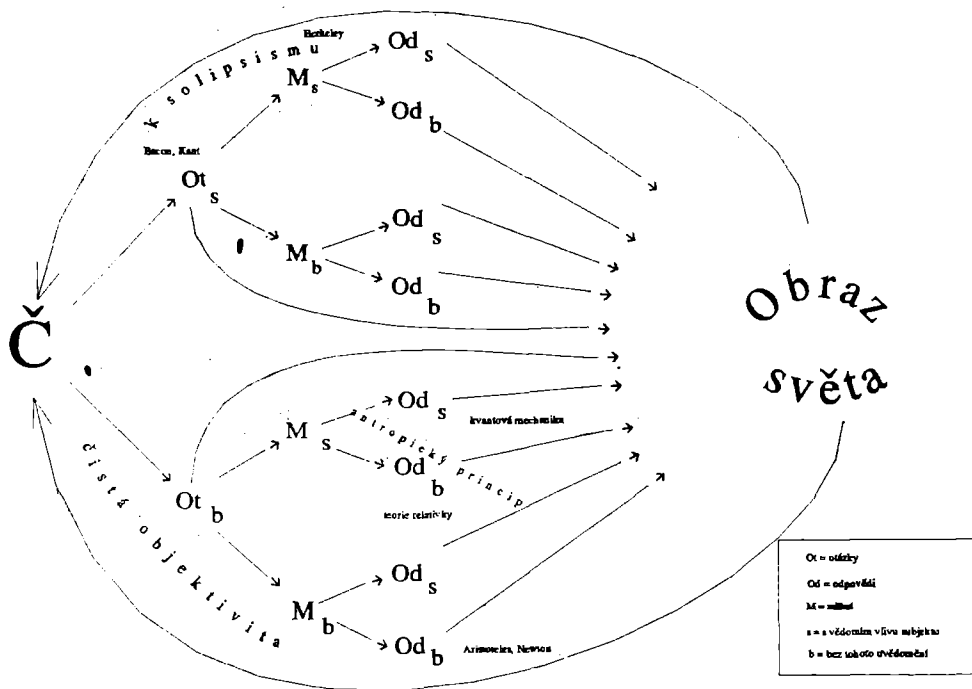
Mohli bychom tak říci, že filozofie, kladoucí podobné fundamentální otázky, je mnohem blíže pravdě bytí, než veškerá věda s celou svou komplikovanou věcnou i teoretickou výbavou. Mohli bychom to říci, kdyby to právě nebylo pouhé schéma. Naše nové představy o světě se však pravděpodobně prolínají se starými a přežívajícími mnohem složitěji a nelze je jednoduše stahovat vrstvu po vrstvě. Vedle vytváření nových mýtů, korigujeme mnohé ze starých a jistě je neopominutelné i to, že mnohé z korekcí v našem obrazu světa neprovádíme my, ale svět sám.

Nechci tím popřít všechno, co bylo doposud řečeno; antropocentrismus je v mnoha našich představách pevně zabydlen, ale tento antropocentrismus neznamená libovůli či svévoli v rozhodování se o tom, jaký má být svět. Je třeba mít neustále na mysli — zejména disponujeme-li takovými schopnostmi, pomoci kterých jsme s to tento svět přivést k definitivnímu konci — jednu, podle mého názoru, triviální pravdu: i když přistoupíme na to, že svým pozorováním světa svět částečně vytváříme, platí, že obraz světa není totéž co svět. Je to alternativa ze všech možných asi nejméně příznivá. Jak by to bylo jednoduché, kdyby svět nereagoval na naše destrukční aktivity, oč jednodušší by to bylo, kdyby byl pouhou naší představou. Jako nejpravděpodobnější se zdá, že svět „je“ — a nikoli v podobě „pro nás“ — a současně je i našimi představami nezanedbatelně ovlivnitelný. A protože není jen v podobě „pro nás“, jeho formování na základě antropocentrických představ nemůže mít v dlouhodobých měřících pozitivní důsledky.

Znamená to, že jsme dospěli k banálnímu řešení „tak někde uprostřed“? Obávám se, že ano, ovšem mé obavy se vztahují k tomu, že toto řešení není tak banální, jak se nám může zdát. Řadou každodenních zkušeností oprávněně podložená víra v objektivitu světa nás současně svádí k pře-

svědčení, že to, co se světem můžeme provést, odpovídá „objektivním“ zákonitostem jeho vývoje a my pouze využíváme objektivních sil ve svůj prospěch. Potíž je asi ponejvíce v tom, že mezi těmito odhalenými objektivními zákonitostmi se skrývá mnoho antropocentrických, subjektivních momentů, které, nerefléktovány, mohou způsobit značný rozdíl mezi chtěným — vypočítaným — a skutečně dosaženým výsledkem.

Jistě, je třeba rehabilitovat subjektivitu i v oblasti vědy nejtvrděších faktů, ale stejně tak je nutné mít na paměti, že tento svět nežijeme pouze my, lidé.

L'ANTHROPOCENTRISME DANS LES QUESTIONS ET DES RÉPONSES

Supposons que toutes nos connaissances (les sciences, l'histoire, la philosophie) ne sont que des questions et des réponses. Alors, nous pouvons considérer la philosophie comme le système que

- s'intéresse au rapport l'homme et le monde
- cherche plutôt des problèmes que des solutions simples et la science comme le système que
- s'intéresse au monde et à l'homme en tant que „des objets“
- cherche des explications, des réponses sur nos „pourquoi“.

Si je peux utiliser une métaphore: des questions sont comme le système quantique *avant* la mesure; nous avons quelques possibilités pour des réponses. La re-

cherche c'est la mesure pendant laquelle les possibilités sont réduites sur une réalité. La réponse même c'est un effet de cette réduction.

De ce point de vue nous pouvons parler de deux types d'anthropocentrisme:

1. L'anthropocentrisme inconscient, sans tenir compte l'influence de l'observateur sur des objets observés. Cet type d'anthropocentrisme ne produit qu'une *illusion d'objectivité*.

2. L'anthropocentrisme conscient, mais, cette conscience, on ne peut pas „*ontologiser*“.

L'homme est toujours forcé à créer son propre système de coordonnées qu'il doit stabiliser en fonction des conditions qui changent. Car il est le centre véritable — non pas du monde — mais du processus de la connaissance qui structure l'image du monde. Le transfert de cette situation gnoseologique centrale, qui se projette dans l'image du monde, voire — selon nous — dans le monde lui-même, est l'une des causes immédiates des différentes formes de l'anthropocentrisme telles que je les ai mentionnées.

Le figure: l'homme pose des questions a) avec une conscience que son activité noétique peut changer le monde même et de tel façon aussi peut contaminer notre image du monde, b) sans cette conscience. Ensuite l'homme mesure dans ce deux branches possibles (avec et sans conscience) et enfin il obtient deux types des réponses; les premières contiennent une réflexion de cette situation, les autres pas — elles sont „objectives“. Les deux réponses entrent dans notre image du monde et nous posons des nouvelles questions...

Dans ce cas on peut aussi parler de des questions soit disent plus fondamentales (1. elles contiennent ces cycles le moins que possible, 2. elles touchent les racines de notre connaissance) qu'elles sont moins anthropocentriques que les réponses. Alors la philosophie anthropocentrique est plus adéquate que la science „objective“.

Est-ce que nous sommes capables avec nos moyens, avec notre cerveau que est adapté pour traité des informations du monde macroscopique, est-ce que nous sommes aptes répondre une question — l'univers, qu'est-ce que c'est?